

WŁODZIMIERZ ZGLIŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. St. Leszczyckiego PAN w Warszawie

STAN USPOŁECZNIENIA ROLNICTWA NA OBSZARZE OBECNEGO WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO (LATA 1989/1990)

Abstract: The State of Socialisation of Farming in the Present-day Western Pomeranian Province in the Years 1989-1990. The state and the spatial differentiation of the socialized farming in the years immediately preceding systemic transformation have already an historical dimension. Yet, the scale of this sector determined the scope, character and rate of transformation of the socialized agriculture, and had essential economic, spatial and – particularly – social consequences, which are hard to deal away with even today.

High share of the socialized sector in the ownership of farming space in the present-day Western Pomeranian Province resulted from historical conditions. During decades this territory was dominated by the large-scale Prussian Junker estates, which were taken over after the World War II by the socialized farms that preserved and petrified the existing spatial pattern of fields and of the settlement system. The change took place of the ownership, but not of the spatial structure.

In 1989 the degree of socialization of agricultural production space in Western Pomeranian Province was the highest in the country. As much as 63.1% of agricultural land belonged to socialized farms (the average for Poland as a whole being at 24%), and in 80 municipalities this share was dominating (there were altogether in Poland 230 such municipalities), in 54 the share exceeded 60%, and in 6 municipalities – even 80%. The highest proportion of agricultural land (57%, on the average in Poland – 18.7%) belonged to the state farm combines and multi-plant enterprises (the State Agricultural Property Agency took over 704,000 hectares of land from the former state farms). In 73 municipalities the share of agricultural land owned by the state farms was dominating, while the biggest farms, in terms of their surface area, were located within the Polanów Upland, Szczecinek Lake District, Białogard Plain, Wałcz Lake District and Pyrzyce-Stargard

Plain. The farming co-operatives managed close to 67,000 hectares of agricultural land (4% of the total area of agricultural land), majority of it within the Pyrzyce-Stargard Plain, county of Sławno and in the municipalities of Świdwin and Drawsko Pomorskie.

Wstęp

Województwo zachodniopomorskie obejmujące zasięgiem terytorialnym w całości dawne województwa szczecińskie i koszalińskie oraz 2 gminy woj. słupskiego, 11 gmin woj. gorzowskiego i 4 gminy woj. pilskiego, w latach 1988-1990 charakteryzowało się największym w Polsce uspołecznieniem gospodarki rolnej. Stan i jej przestrzenne zróżnicowanie w latach bezpośrednio poprzedzających transformację systemową, sprzed blisko dwudziestu lat – będące celem opracowania – ma już wymiar historyczny. Adaptacja rolnictwa uspołecznionego do warunków gospodarki rynkowej okazała się szczególnie trudna w regionach, w których dużą rolę odgrywało rolnictwo uspołecznione. Skala uspołecznienia w zasadniczy sposób determinowała zakres, charakter, tempo transformacji oraz wywołała istotne problemy ekonomiczne, przestrzenne, a zwłaszcza społeczne – które do dzisiaj są trudne do rozwiązania. Transformacja i restrukturyzacja rolnictwa państwowego nie była – jak zakładano – procesem szybkim, nie spowodowała radykalnych zmian struktury agrarnej oraz oczekiwanej poprawy warunków ekonomicznych. Do wielu istniejących barier rozwoju rolnictwa i wsi na obszarach popegeerowskich doszły nowe, znacznie poważniejsze, takie jak bezrobocie¹, grunty odłogowane, nieuporządkowane prawa własności, degradacja wiejskich instytucji oraz bierność i apatia przeszło 200-tys. społeczności popegeerowskiej. Marginalizacja ekonomiczna i społeczna objęła, obok pracowników byłych PGR i ich rodzin, również całe osiedla popegeerowskie. Wprawdzie budownictwo tych osiedli miało wiele cech negatywnych (podobnie jak socjalistyczne budownictwo w miastach), a ich lokalizacja z góry zakładała marginalizację w stosunku do wiejskiej sieci osadniczej, to jednak poprawa warunków mieszkaniowych załóg pracowniczych była niekwestionowanym osiągnięciem PGR. W osiedlach tych oprócz substancji mieszkaniowej znajdowały się też obiekty o charakterze socjalnym: przedszkola, żłobki, ośrodki

¹ Szczegółowe badania Kaczmarek (1999) w rejonach o największym udziale własności b. PGR w woj. szczecińskim wskazują, że pracę w PGR straciła ponad połowa zatrudnionych, z czego: 27% to bezrobotni, a 25% osoby, które przeszły na renty, emerytury lub urlopy wychowawcze. Tylko 30% znalazło pracę u nowych gospodarzy b. PGR, niecałe 20% w innych zakładach, a działalność na własny rachunek podjęło tylko 1,5% byłych pracowników PGR.

zdrowia, obiekty sportowe i kulturalne. W niektórych gminach obiekty te często stanowiły poważną, jedyną część infrastruktury społecznej i decydowały o kształtowaniu opieki socjalnej i życiu kulturalnym mieszkańców wsi. Ich likwidacja spowodowała pustkę socjalno-kulturową, ograniczając dostępność do nich mieszkańcom wsi i małych miasteczek. Limitowanie zatrudnienia w nowo powstałych i restrukturyzowanych gospodarstwach, niemożność znalezienia stałej pracy w rodzinnych gospodarstwach indywidualnych, mała mobilność przestrzenna determinowana zamieszkaniem w izolowanych osiedlach pegeerowskich, często pozbawionych połączeń komunikacyjnych oraz brak pracy w sąsiednich, na ogół małych i średnich miastach, które same borykają się z problemami bezrobocia, niemożnością podjęcia własnej działalności gospodarczej spowodowaną brakiem kapitałów i barierą popytową wśród zubożałych mieszkańców obszarów popegeerowskich – doprowadziły do znacznego zubożenia i obniżenia jakości życia ludności regionu.

W ocenie transformacji sektora państwowego rolnictwa na ogół przeważa jednomyślna opinia kwestionująca potrzebę istnienia byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej w nowych warunkach polityczno-gospodarczych. Natomiast znaczne kontrowersje dotyczą przebiegu procesu prywatyzacji, jego polityczno-doktrynerskiego charakteru i nieprzemyślanych skutków ekonomicznych, społecznych i przestrzennych (por. Zgliński 2003a).

Gospodarstwa pegeerowskie w dotychczasowej formie organizacyjno-ekonomicznej bez dotacji państwa, jak również przy drobnych zabiegach restrukturyzacyjnych nie byłyby zdolne przystosować się do nowych reguł gospodarki rynkowej.

Należy zwrócić uwagę na to, że odejście od systemu gospodarki nakazowo-rozdziałczej spowodowało całkowitą zmianę zadań, jakie pełniło w tym systemie rolnictwo państwowe, a jakie mogą pełnić w obecnych realiach gospodarki rynkowej gospodarstwa powstałe z jego restrukturyzacji. W systemie gospodarki centralnie planowanej PGR realizowały dwa podstawowe cele: wzrost produkcji rolnej bez względu na poziom ponoszonych kosztów oraz przebudowa stosunków społecznych na wsi (pomijamy cel istotny w początkach ich działalności, kiedy chodziło również o szybkie zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych). Dla osiągnięcia tych celów gospodarstwa były w bezpośredni i pośredni sposób dotowane, subsydiowane oraz korzystały z wielu ulg i udogodnień. Funkcje obecnych zrestrukturyzowanych i w różny sposób sprywatyzowanych gospodarstw utworzonych na nieruchomościach rolnych Skarbu Państwa polegają nie na maksymalizowaniu produkcji, a na maksymalizowaniu zysków oraz

wartości posiadanego majątku oraz prowadzeniu rentownej działalności hodowlanej, w przypadku spółek hodowlanych. W tym kontekście ta zasadnicza, rewolucyjnie wprowadzona zmiana funkcji została wymuszona przez zmianę systemu gospodarczego. Dlatego też, co najdobitniej wyrazili Olko-Bagieńska i Kostrzewski (1996) „Nie można zgodzić się z opinią, że PGR zniszczono. Wydaje się natomiast, że bezpowrotnie zniszczono system gospodarki nakazowej, a zatem i funkcje, jakie pełniło w tym systemie rolnictwo państwowe”.

1. Uspołecznienie przestrzeni rolniczej na terytorium obecnego woj. zachodniopomorskiego w latach 1989-1990

Stopień uspołecznienia rolnictwa w woj. zachodniopomorskim w 1989 r. był najwyższy w kraju. Udział użytków rolnych gospodarstw uspołeczniionych w ogóle użytków rolnych wynosił 63,1% (w kraju 24%) (tab. 1).

Tak wysoki udział sektora uspołecznionego we władaniu użytków rolnych wynikał głównie z uwarunkowań historycznych. Przez wiele dziesięcioleci dominowała tu wielkoobszarowa gospodarka junkierska i grossbauerska, którą po II wojnie światowej przejęły gospodarstwa państwowe, zachowując i utrwalając w ten sposób istniejący układ i rozłogi pól oraz układ sieci osadniczej. Nastąpiła zmiana struktury własnościowej, ale nie wielkości-

Tabela 1

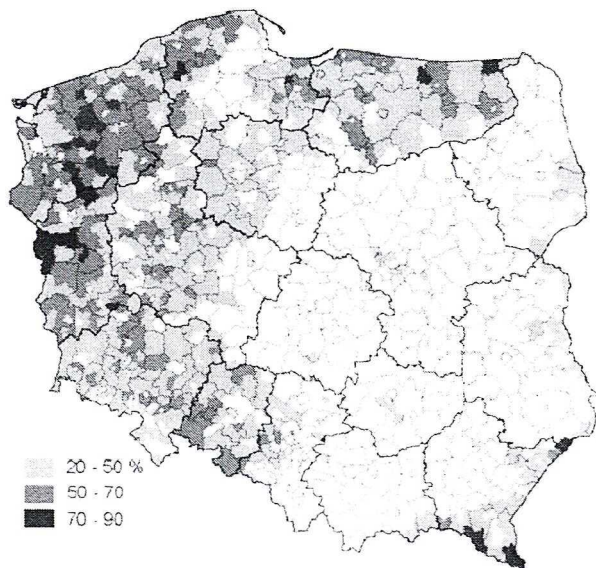
Uspołecznienie przestrzeni rolniczej obecnego woj. zachodniopomorskiego
(1989-1990)

Województwo	Użytki rolne		
	ogółem	sektor uspołeczniiony	%
dawne szczecińskie	527 884	342 498	64,9
dawne koszalińskie	399 023	247 447	62,0
część dawnego gorzowskiego	112 983	65 545	58,0
część dawnego pilskiego	54 638	38 924	71,2
część dawnego słupskiego	29 083	14 659	50,3
zachodniopomorskie	1 123 614	709 073	63,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników wojewódzkich GUS (tab. 1-4).

wej (porównaj Jasiulewicz 1998; Rydz 2007). W latach 50. ubiegłego wieku sektor rolnictwa gospodarki uspołecznionej został wzmocniony w wyniku przymusowej i wymuszonej kolektywizacji gospodarstwami spółdzielczymi. Wprawdzie po 1956 r., w wyniku rozwiązania wielu spółdzielni produkcyjnych nastąpił znaczny spadek tej formy własności, to jednak w latach 1970-1980 powstały nowe spółdzielnie, a areal użytków rolnych w ich władaniu uległ powiększeniu. Również w wyniku procesu przekazywania państwu gospodarstw indywidualnych w zamian za emerytury i renty oraz odpływu ludności rolniczej ze wsi do zawodów pozarolniczych i przekazywaniu ziemi do Państwowego Funduszu Ziemi, a następnie do gospodarstw państwowych nastąpiło znaczne zwiększenie areалу gruntów uspołecznionych.

W 1989 r. w całym kraju można było wyróżnić 230 gmin, w których areal użytków rolnych gospodarstw uspołecznionych był przeważający (ponad 50,1%) oraz dominujący (ryc.1). Na terytorium obecnego woj. zachodniopomorskiego takich gmin było 80, w tym w 47 gminach udział ten wynosił od 50,1-70,0%, w 27 gminach od 70,1-80% i w 6 gminach przekraczał 80% (Dźwiniów – 90,0%, Recz – 87,4%, Dolice – 84,2%, Radowo Małe – 82,4%, Świerżno – 83,2%, Peł-

Ryc. 1. Obszary o przewadze i znacznym udziale użytków rolnych w gospodarce uspołecznionej w 1989 r.

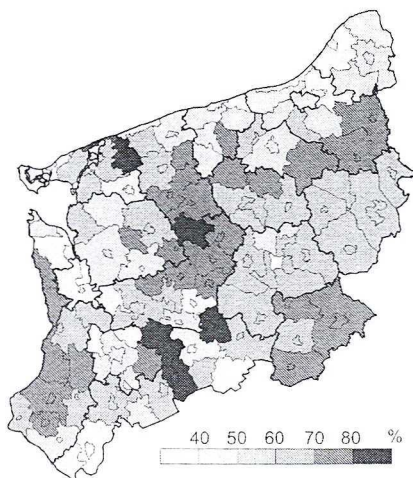
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS. 1988.

czyce – 80,2%). Tylko w 23 gminach przeważały użytki gospodarstw indywidualnych (najwięcej w gminie Międzyzdroje i Choszczno) (ryc. 2).

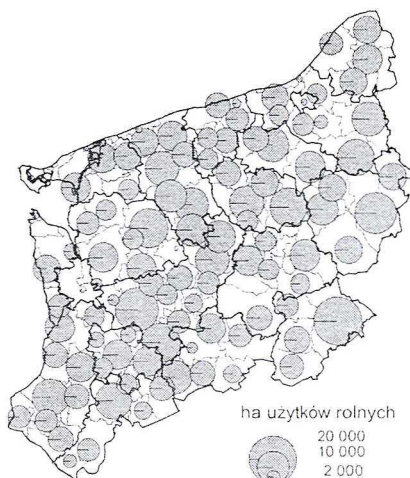
Najwyższym udziałem użytków rolnych znajdujących się we władaniu gospodarstw uspołecznionych cechowały się gminy położone w środkowej części prezentowanego regionu, tworząc zwarty pas biegnący równolegle do wybrzeża (obejmując m.in. część Wyżyny Polanowskiej, Pojezierze Szczecineckie, Równinę Białogardzką, Równinę Drawską i Równinę Pyrzycko-Stargardzką) i w części południowo-wschodniej (Pojezierze Wałeckie).

W 70 gminach arealty użytków rolnych gospodarstw uspołecznionych przekraczały 5 tys. ha, w 19 gminach 10 tys. ha, najwięcej w gminach: Wałcz – 19,6 tys. ha, Szczecinek i Dolice – po 14,5 tys. ha i Nowogard – 14,1 tys. ha (ryc. 3).

Gospodarstwa uspołecznione znajdowały się w różnych formach organizacyjno-własnościowych, a sektor ten obejmował zarówno gospodarstwa państwowe, jak i gospodarstwa spółdzielcze (Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne i Spółdzielnie Kółek Rolniczych). Podobnie jak w całej Polsce, w woj. zachodniopomorskim, tylko w większym natężeniu zdecydowanie dominowały gospo-

Ryc. 2. Uspołecznienie rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Udział użytków rolnych w gospodarce uspołecznionej w 1989 r. (według granic administracyjnych)

Ryc. 3. Wielkość areality użytków rolnych gospodarstw uspołecznionych w 1989 r. (według granic administracyjnych)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wojewódzkich roczników statystycznych GUS, 1989 r. (ryc. 2, 3, 5, 8).

Tabela 2

Użytki rolne gospodarki uspołecznionej w 1990 r.

Wyszczególnienie	Województwa						Polska	
	koszalińskie		szczecińskie		koszalińskie i szczecińskie łącznie			
	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%	tys. ha	%
Ogółem	395 488	100,0	527 252	100,0	922 740	100,0	18 719 773	100,0
Gospodarstwa uspołecznione	244 741	61,9	342 318	64,9	587 059	63,6	4 492 125	24,0
w tym:								
– Gospodarstwa państwowe	219 334	55,4	297 216	56,3	516 850	56,0	3 490 597	18,7
– ppgr podległe MR	18 447	4,7	40 432	7,7	59 179	6,4	443 951	2,4
– ppgr podległe wojewodom	190 285	48,1	250 409	47,4	440 694	47,8	2 807 307	15,0
– ppgr pozostałe	10 602	2,7	6 375	1,2	16 977	1,8	239 339	1,3
– RSP	14 536	3,7	37 905	7,2	52 441	5,7	766 792	4,0
– Kółka rolnicze	4 168	1,0	3 357	0,6	7 525	0,8	60 793	0,3

darstwa państwowe (szczególnie PGR podległe wojewodom), a udział pozostałych użytkowników sektora uspołecznionego był relatywnie niewielki (tab. 2).

Sektor uspołeczniiony, a głównie gospodarstwa państwowe odgrywał ważną rolę w zaspokojeniu potrzeb wyżywieniowych ludności, zwłaszcza w zakresie roślin oleistych, zbóż, ziemniaków, mięsa i mleka oraz w produkcji kwalifikowanych nasion i zarodowych zwierząt hodowlanych. Mimo że cechowała go niższa produktywność ziemi (wartość produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych) niż w gospodarce indywidualnej, to jednak znacznie wyższe były wskaźniki towarowości (zarówno jej poziomu, jak i stopnia) (Zgliński 1997). Miarą jego rangi był udział w wojewódzkim i krajowym skupie zcentralizowanym produktów rolnych, który wynosił: 83,2% rzepaku, 70,0% ziemniaków, 67,7% bydła, 62,5% trzody chlewnej, 62,0% mleka, 56,0% zbóż (tab. 3).

2. Gospodarstwa państwowe

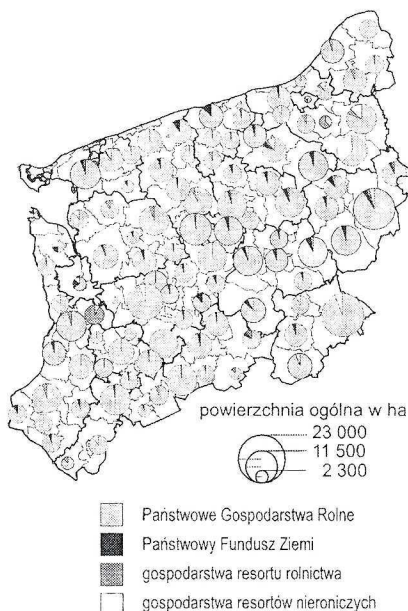
Gospodarstwa państwowe zajmowały w woj. zachodniopomorskim w 1989 r. 640,5 tys. ha użytków rolnych (57% ogółu użytków rolnych i 90,4% użytków sektora uspołecznionego, w kraju odpowiednio 18,7% i 77,7%). Are-

Tabela 3

Skup produktów rolnych w woj. koszalińskim i szczecińskim (łącznie) w 1990 r.

Produkty rolne (skup)	Ogółem		Gospodarstwa indywidualne		Gospodarstwa uspołecznione						Polska udział krajowy	
					ogółem		gospodarstwa państwowe		gospodarstwa spółdzielcze		uspo- łecz- nione	indywi- dualne
		%		%		%		%		%	%	%
Skup produktów rolniczych (mln zł)	2 302,64	100,0	883,63	38,3	1 419,01	61,7	1 293,12	56,1	116,19	5,0	59,8	40,2
– zboża (t)	552 505	100,0	243 451	44,0	309 054	56,0	277 572	50,2	22 515	4,0	41,9	58,1
– ziemniaki (t)	404 316	100,0	121 670	30,0	282 646	70,0	279 755	69,2	2 812	0,7	33,5	66,5
– buraki cukrowe (t)	573 911	100,0	264 736	46,1	309 175	53,9	277 956	48,4	29 639	5,2	15,8	84,2
– rzepak (t)	152 811	100,0	25 715	16,8	127 096	83,2	107 745	70,5	16 382	10,7	74,3	25,7
– skup żywca (t) ¹	111 879	100,0	40 836	36,5	71 043	63,5	64 007	57,2	6 744	6,0	29,8	70,2
– trzoda (t)	52 858	100,0	19 836	37,5	33 022	62,5	31 241	59,1	401	0,7	22,2	77,8
– bydło (t)	87 232	100,0	28 143	32,3	59 089	67,7	53 637	61,5	5 157	5,9	35,1	64,9
– mleko (tys. l)	404 275	100,0	153 979	38,0	250 296	62,0	235 326	58,2	14 970	3,7	16,5	83,5

¹ – skup żywca rzeźnego w przeliczeniu na mięso w wadze poubojowej.

Ryc. 4. Grunty państwowe w rolnictwie - wielkość areалу i struktura organizacyjna w 1988 r. (według granic administracyjnych)

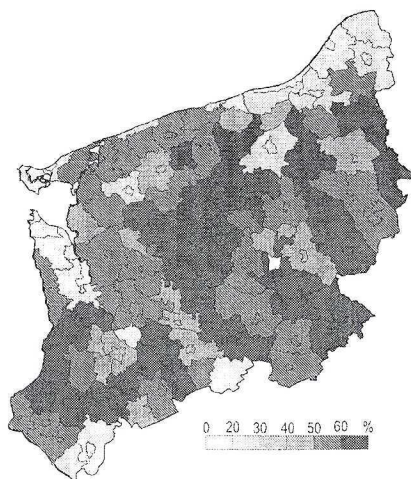
Źródło: R. Rudnicki: *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988-1998*, (ryc. 4, 10).

w całym sektorze rolnictwa uspołecznionego. Przewaga użytków rolnych sektora państwowego rolnictwa występowała w 73 gminach województwa, w tym w 37 gminach ich udział przekraczał 60% i był największy w gminie Dźwiny (pow. kamieński) – 90,1% oraz Radowo Małe (pow. gryfiński) – 82,4%.

Największa koncentracja użytków rolnych sektora państwowego rolnictwa występowała na Wyżynie Polanowskiej, Pojezierzu Szczecineckim, Pojezierzu

ał ten obejmował następujące formy organizacyjno-prawne: Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR) podległe Ministerstwu Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, PGR podległe wojewodom, pozostałe gospodarstwa resortu rolnictwa, gospodarstwa państwowe innych resortów, grunty Państwowego Funduszu Ziemi. Wielkość arealów według struktury organizacyjnej użytków rolnych rolnictwa państwowego w poszczególnych gminach woj. zachodniopomorskiego prezentuje ryc. 4.

Układ przestrzennego zróżnicowania wielkości arealów, jak również udziału użytków rolnych sektora rolnictwa państwowego – ze względu na zdecydowaną przewagę – był podobny do przestrzennego układu użytków rolnych

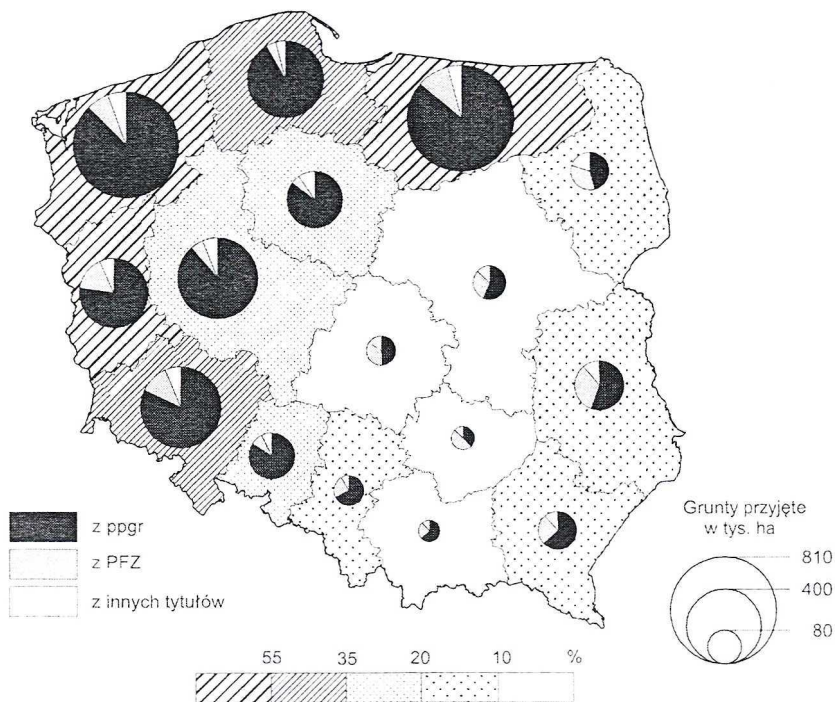

Ryc. 5. Udział gruntów gospodarstw państwowych w ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1989 r.

Wałęckim, Równinie Drawskiej, Równinie Białogardzkiej, Równinie Pyrzycko-Stargardzkiej, Pojezierzu Myśliborskim (ryc. 5).

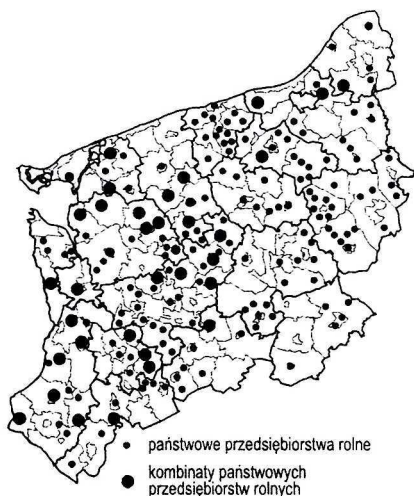
W strukturze organizacyjnej rolnictwa państwowego dominującą pozycję zajmowały Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR). W woj. zachodniopomorskim do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa przyjęto nieruchomości o powierzchni 704 tys. ha pochodzące z byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (najwięcej w kraju – 19,7% ogółu przyjętych gruntów popegeerowskich) oraz 53,5 tys. ha gruntów z PFZ (ryc. 6).

Obok typowych dla produkcji rolnej budynków i budowli do Zasobu WRSP przyjęto 52,6 tys. mieszkań (15,6% mieszkań pracowników PGR w Polsce), a tylko z terenów byłych województw szczecińskiego i koszalińskiego 1774 obiektów rolno-przemysłowych, w tym 83 gorzelnie, 147 suszarni zbóż i zielonek, 45 masarni ubojni, 99 mieszalni pasz. Przyjęto również 88 obiektów socjalnych, kulturalnych i sportowych oraz liczne sklepy, hotele i zajazdy, restauracje. We władaniu Agen-

Ryc. 6. Grunty przyjęte do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa w latach 1991-2004

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Raportów ANR (ryc. 6. 7. 11).

Ryc. 7. Rozmieszczenie państwowych gospodarstw rolnych w 1999 r.

Państwa) według danych AWRSP w granicach obecnego woj. zachodniopomorskiego funkcjonowało 227 przedsiębiorstw państwowych gospodarstw rolnych (11,5% PGR w kraju) (ryc. 7). Podział przedsiębiorstw w ramach ich restrukturyzacji spowodował, że liczba przedsiębiorstw PGR zwiększyła się do 244, a liczba zakładów do 1110. Średnia wielkość przedsiębiorstwa państwowych gospodarstw rolnych wynosiła 3666 ha i była wyższa niż przeciętna w kraju – 2145 ha.

Większość ppgr była wielozakładowa i przeciętnie składała się z 4-5 zakładów produkcyjnych. Zarówno wielkość przedsiębiorstw, jak też ich liczebność determinowały kierunki i tempo prywatyzacji. Należy podkreślić, że te 227 ppgr stanowiły 46% wszystkich sprywatyzowanych do 2007 r. przedsiębiorstw państwowych w woj. zachodniopomorskim (również 266 przedsiębiorstw pozarolniczych).

Miarą olbrzymiej koncentracji gruntów państwowych w woj. zachodniopomorskim jest wskaźnik ilustrujący zależność między podażą gruntów przyjętych przez AWRSP a potencjalnym popytem, wyrażony jako powierzchnia użytków rolnych gospodarstw państwowych w przeliczeniu na 1 gospodarstwo indywidualne. Miernik ten wynosił przeciętnie w Polsce 0,2 ha (o tyle hektarów wzrósłby przeciętny obszar gospodarstwa indywidualnego

cji znalazły się też zabytkowe obiekty stanowiące spuściznę kultury narodowej: 50 zespołów pałacowo-parkowych, 36 zespołów dworsko-parkowych, 1 zamek, 7 pałaców i 292 inne zabytkowe obiekty (ich stan jest zróżnicowany – od zniszczonych i zaniedbanych po bardzo dobrze utrzymane). Dwory i pałace prezentują rozmaite formy architektury rezydencjalnej, zarówno skromne, parterowe zgrupowania siedzib wiejskich, jak i okazałe, bogato rozbudowane rezydencje rodowe. Te ostatnie reprezentowane są przez pałace w Bienicach, Karkowie, Dzwonowie, Wicimicach i Witnicy.

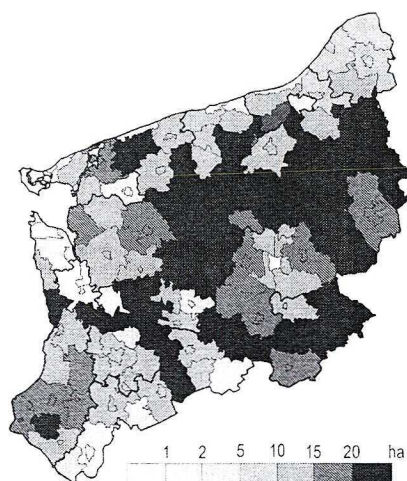
W latach 1991-1994 (w okresie przyjmowania większości przedsiębiorstw do Zasobu Własności Skarbu

w warunkach powszechnej i równomiernej parcelacji gruntów PGR), natomiast w woj. zachodniopomorskim w najbardziej „spegeeryzowanych” 40 gminach przekraczał 20 ha, a najwyższy był w gminie Dźwinów w pow. kamieńskim – 68,6 ha, w gminie Recz w pow. choszczeńskim – 55,2 ha i w gminie Radowo Małe w pow. gryfickim – 52,9 ha (ryc. 8).

Wśród gospodarstw państwowych funkcjonujących pod koniec ósmej dekady ubiegłego wieku występowały różne formy organizacyjne:

- obok przedsiębiorstw prowadzących wielokierunkową produkcję rolniczą część największych gospodarstw funkcjonowała jako kombinaty PGR (zgodnie z ogólną tendencją w krajach socjalistycznych do tworzenia wielkich kompleksów agroprzemysłowych wzorowanych na sowieckich APK – Agroprzemysłowe Kompleksy), wielozakładowe gospodarstwa z obiektami przemysłu przetwórczego i obsługi technicznej np. „Redło” w gminie Połczyn Zdrój w pow. Świdwin o powierzchni 20 259 ha, Wolin – 12 tys. ha, Stara Dąbrowa i Węgorzyno w pow. stargardzkim, kombinat państwowych gospodarstw ogrodniczych Karniszewice w gminie Sianów;
- Państwowe Ośrodki Hodowli Zarodowej (POHZ) np. Karnice w pow. gryfińskim – 7606 ha, Lubiana w pow. myśliborskim – 3665 ha, Bobrowniki, Mścice, Kłanino, Ostrowiec;
- Stacje Hodowli Roślin (HR) np. Pomorsko-Mazowiecka Hodowla Ziemiaka Strzękocin, Jezierzycy;
- Stadniny Koni (SK) – Nowielice – 9353 ha w gminie Trzebiatów w pow. gryfickim, Bielin – 1997 ha w gminie Moryń w pow. gryfickim, Biały Bór – 201 ha w pow. szczecineckim, Łobez – 96 ha w pow. stargardzkim.

Wśród gospodarstw państwowych na terenie woj. zachodniopomorskiego znajdowały się też gospodarstwa doświadczalne podległe Ministerstwu Rolnictwa, takie jak: Gospodarstwo Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego Baszkowice – 3319 ha w gminie Stargard Szczeciński, Gospodarstwo

Ryc. 8. Użytki rolne gospodarstw państwowych w przeliczeniu na 1 gospodarstwo rolne w 1988 r.

Instytutu Zootechniki w Kołbaczu – 4566 ha w gminie Czarnowo w pow. gryfińskim, Instytut Ziemiaka w Boninie w gminie Manowo w pow. koszalińskim, Sadowniczy zakład doświadczalny w Dworku w gminie Będzino w pow. koszalińskim oraz gospodarstwo doświadczalne Akademii Rolniczej w Szczecinie w Lipniku – 837 ha w gminie Stargard Szczeciński.

3. Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne

Udział RSP we władaniu przestrzenią rolniczą w woj. zachodniopomorskim w 1989 r. był znacznie mniejszy niż w przypadku rolnictwa państwowego i wynosił 6,1% ogółu użytków rolnych. Spółdzielnie produkcyjne gospodarowały na 66,5 tys. ha użytków rolnych, występowały w większości gmin, ale w 60 gminach udział ich użytków rolnych przekraczał 4,1% i był większy niż średnia krajowa (4,0%), a w 29 gminach przekraczał 10,0%. Największa koncentracja użytków rolnych RSP występowała w 3 rejonach (ryc. 9):

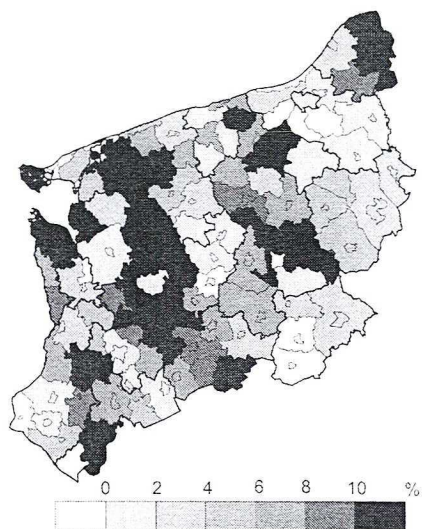
- w środkowej części byłego woj. szczecińskiego w powiatach: Pyrzyce, Stargard Szcz., Goleniów, Gryfice i Kamień Pomorski;
- w północno-wschodniej części województwa w powiecie sławińskim w gminach Postomino i Sławno (po 1989 r. spółdzielnie w większości zostały zlikwidowane np. Waszkowo – 961 ha, Janowice – 274 ha, Sławsko- 309 ha, Września – 517 ha);
- w powiatach Drawsko Pomorskie i Świdwin (większość uległa likwidacji np. w gminie Połczyn Zdrój: Ogartowo – 1054 ha, Popielowo – 423 ha, Zajączkowo – 344 ha, Sucha – 286 ha).

Największe obszarowo RSP w 1989 r. występowały w pierwszym z ww. rejonów koncentracji spółdzielni w powiecie stargardzkim (w gminach: Stargard

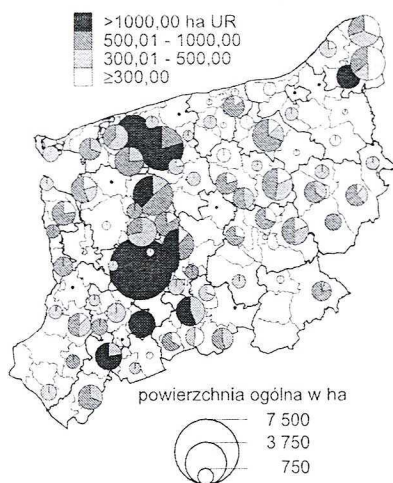
Tabela 4

Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne w woj. zachodniopomorskim w 1989 r.

RSP	Województwa lub ich części obecnego woj. zachodniopomorskiego					
	słupskie	pilskie	gorzowskie	szczecińskie	koszalińskie	zachodniopomorskie
Powierzchnia (ha)	3 362	3 483	7 273	37 905	14 536	66 519
UR (%)	11,5	6,3	6,4	7,2	3,7	6,1

Rys. 9. Grunty użytkowane przez gospodarstwa spółdzielcze w odsetku ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1988 r. (według granic administracyjnych)

Rys. 10 Wielkość arealu i struktura obszarowa gospodarstw spółdzielczych w 1988 r. (według granic administracyjnych).

Szczeciński., Stara Dąbrowa), w powiecie goleniowskim (w gminach Maszewo, Dobra, Nowogard), w powiecie kamieńsko-pomorskim (w gminach Świerzno i Golcewo) i w powiecie gryfickim (w gminach Karnice i Gryfice) (ryc. 10).

Głównym powodem likwidacji RSP po 1989 r. było zniesienie preferencyjnej polityki rolnej wobec sektora uspołecznionego oraz wprowadzenie mechanizmów gospodarki rynkowej. Po 1994 r. RSP zaliczono do sektora gospodarki prywatnej. Proces likwidacji RSP po 1989 r. nie objął na ogół jednostek wieloprzestrzennych (powyżej 500 ha), i wysokotowarowych, a spektakularnym przykładem jest RSP Agrofirma w Witkowie w gminie Stargard Szcz. założona w 1950 r., która sukcesywnie zwiększała swój potencjał produkcyjny i terytorialny do 7,8 tys. ha w 1988 r. i 13,3 tys. ha w 2006 r.²

Zakończenie

Województwo zachodniopomorskie ze względu na uprzednią dominację rolnictwa uspołecznionego oraz ekonomiczne, społeczne i przestrzenne skutki

jego transformacji, które doprowadziły do zjawisk kryzysogennych i degradacji obszarów wiejskich zostało wyróżnione w wielu dokumentach rządowych jako region strategiczny, wymagający odmiennej, szczególnej koncepcji rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, m.in. w kolejnych projektach *Narodowej Strategii Rozwoju Regionalnego, Spójnej Polityce Strukturalnej Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa, Koncepcjach Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*. W dokumentach tych podkreśla się, że jest to region o dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, wymagających pilnego uporządkowania własnościowych aspektów struktury agrarnej oraz koncepcji rozwoju rolnictwa. Nieuporządkowana własność, umowy dzierżawne nie obligujące do zachowania równowagi ekologicznej w rolnictwie, niedoinwestowanie gospodarstw wielkoobszarowych, rozpowszechniona monokultura zbożowa i wielkie fermy przemysłowego chowu trzody chlewnej – prowadzą do degradacji rolnictwa.

Potwierdza to analiza porównawcza przeprowadzona przez autora uwzględniająca 10 głównych cech charakteryzujących rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w poszczególnych województwach, skonstruowanych na podstawie 30 szczegółowych wskaźników dla 2003 r.³ Indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich (rozszerzony indeks HDI

² RSP Agrofirma obok produkcji rolniczej zajmuje się obecnie również przetwórstwem, usługami, handlem krajowym i zagranicznym (ma 8 hurtowni i 60 sklepów). Spółdzielnia ta zajmuje obecnie 2 miejsce w Polsce (po Top Farms Głubczyce) pod względem wysokości otrzymywanych dopłat bezpośrednich z UE (7,6 mln zł). W 1993 r., spółdzielnia przejęła w dzierżawę od AWRSP 3 zlikwidowane gospodarstwa popegeerowskie o pow. 3,6 tys. ha.

³ Wyróżniono 10 grup wskaźników, opierających się na 30 wskaźnikach szczegółowych:

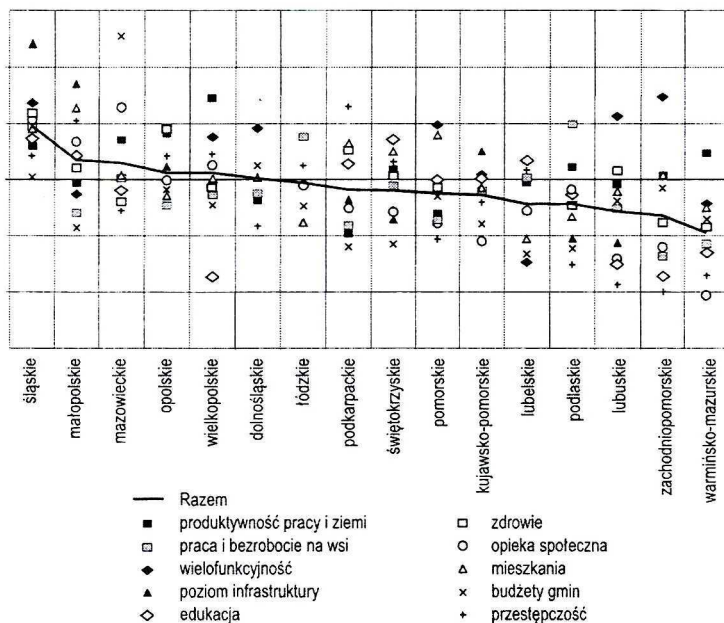
X1 – Produktywność czynnika pracy i produktywność ziemi (1- stosunek wartość dodanej brutto w rolnictwie do wielkości pracujących w rolnictwie – produktywność pracy, 2 – stosunek wartości brutto w rolnictwie do użytków rolnych – produktywność ziemi);

X2 – Praca i bezrobocie na wsi (3 – pracujący na wsi – ludność w wieku produkcyjnym, 4 – stopa bezrobocia na wsi, 5 – udział bezrobotnych na wsi w ogólnej liczbie bezrobotnych);

X3 – Wielofunkcyjność na obszarach wiejskich (6 – pracujący poza rolnictwem na wsi, 7 – zakłady osób fizycznych na wsi na 1000 ludności);

X4 – Poziom infrastruktury na obszarach wiejskich (7 – syntetyczny wskaźnik wyposażenia w infrastrukturę opracowany przez D. Kołodziejczyk: wodociąg, kanalizacja, drogi, abonenci telefoniczni);

X5 – Edukacja (8 – odsetek dzieci w przedszkolach wiejskich na 1000 osób w wieku 3-6 lat, 9 – odsetek dzieci w ośrodkach przyszkolnych na 1000 osób w wieku 3-6 lat, 10 – wyposażenie szkół podstawowych na wsi w pracownie komputerowe, 11 – odsetek młodzieży w szkołach podstawowych na wsi objętych nauczaniem języków obcych, 12 – uczniowie szkół ponadpodstawowych na 1000 mieszkańców, 13 – absolwenci liceów i średnich szkół zawodowych w ogóle młodzieży w wieku 18-19 lat w roku 2000/2001);

Ryc. 11. Indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2002 r.

– *Human Development Index*) skonstruowano standaryzując nieporównywalne cechy względem ich poziomu krajowego i zastępując je zmiennymi znormalizowanymi. Iloraz, w którym dzielną jest suma wszystkich szczegółowych, a następnie 10 głównych cech a dzielnikiem liczby cech stanowi częstkowy,

X6 – Zdrowie na wsi (14 – liczba ludności przypadająca na 1 ośrodek zdrowia na wsi, 15 – liczba ludności przypadająca na 1 aptekę na wsi, 16 – porady w ośrodkach i ambulatoriach na 1 mieszkańca);

X7 – Opieka społeczna na wsi (17 – osoby korzystające ze środków pomocy społecznej na 10 000 mieszkańców, 18 – wydatki na 1 osobę z budżetów gmin na pomoc socjalną, 19 – wydatki na pomoc społeczną w ogóle wydatków z budżetów gmin);

X8 – Mieszkania na wsi (20 – wyposażenie mieszkań w wodociąg (%), 21 – wyposażenie mieszkań w ustęp (%), 22 – wyposażenie mieszkań w łazienkę (%), 23 – wyposażenie mieszkań w gaz sieciowy (%), 24 – wyposażenie mieszkań w CO (%), 25 – mieszkania nowo wybudowane na 1000 ludności (2000 r.), 26 – mieszkania nowo wybudowane na 1000 zawartych małżeństw);

X9 – Budżety gmin (27 – własne dochody budżetów gmin na 1 mieszkańca, 28 – udział dochodów własnych w dochodach ogółem, 29 – wydatki z budżetów gmin na 1 mieszkańca);

X10 – Przemysłowość na wsi (30 – przestępstwa na 10 000 mieszkańców).

a w konsekwencji ogólny indeks rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Najniższe wartości osiągnął w województwach popegeerowskich, zwłaszcza warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i lubuskim, mimo relatywnie wysokich wskaźników produktywności pracy i ziemi i szczególnie wysokich wskaźników wielofunkcyjności (zakłady osób fizycznych i zatrudnienie pozarolnicze) w woj. zachodniopomorskim i lubuskim (ryc. 11).

Literatura

- Jasiulewicz M., 1998, *Przekształcenia strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w okresie transformacji systemowej*. Politechnika Koszalińska, Koszalin.
- Kaczmarek U., 1999, *Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich woj. szczecińskiego*. Agroprzemiany, nr 2, 1999.
- Olko-Bagieńska, Kostrzewski J., 1996, *Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa po czterech latach działalności, czy można było inaczej*. Agroprzemiany, nr 1.
- Raporty Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa z lat 1992-2004 oraz Raport Agencji Nieruchomości Rolnej z 2006 r.*
- Roczniki wojewódzkie województw 1988-2001*, WUS.
- Rudnicki R., 2001, *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988-1998*. UMK, Toruń.
- Rydz E., 2007, *Przemiany struktur społeczno-gospodarczych w okresie transformacji systemowej na Pomorzu Środkowym*. Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk.
- Zgliński W., 1997, *Przekształcenia państwowego rolnictwa w Polsce – skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne*. Zeszyty IGiPZ PAN nr 48, Warszawa.
- Zgliński W., 2003, *Wpływ transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych na przemiany rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, Studia Obszarów Wiejskich, Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*. IG i PZ PAN, t. 4, Warszawa..
- Zgliński W., 2003a, *Skutki transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w ujęciu przestrzennym*, [w:] *Problemy zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce*, A. Stasiak (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 207, Warszawa, s. 151-192.